

AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG

A mohácsi csatavesztés utáni években a középkori Magyar Királyság három részre szakad. Egy keskeny északi és nyugati területsáv a Habsburg Birodalom részévé válik; a Duna és a Tisza menti központi területek közvetlen török közigazgatás alá kerülnek; az ország keleti része pedig a kettős királyválasztás következményeképpen a Portának adót fizető, félfüggetlen entitássá válik, olyan államalakulattá, amelyet a kortársak már 1570 körül *Principatus Transylvaniae*ként emlegetnek. Az Erdélyi Fejedelemség valójában az 1526-ot követő évtizedek politikai-hatalmi harcainak az utórezgéseként jön létre. Kezdetben a tényleges uralkodói teendőket I. (Szapolyai) János özvegye, a száműzetésből 1556-ban visszatért Izabella királyné látja el. A fejedelmi címet elsőként a trónon őt követő fia, Szapolyai János Zsigmond élete legvégén szerzi meg, 1571-ben – ő azonban halálát megelőzően mindössze négy napig viselheti teljes joggal azt a titulust, amelyet a speyeri egyezmény biztosít számára: *Princeps Transsylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum* (Erdély és Magyarország kapcsolt részeinek fejedelme).

Az 1570-es speyeri egyezmény – amely egyfajta betetőzése a mohácsi csatát követő évtizedek politikai történéseinek – kitételei szerint Erdély most már minden kétséget kizárólag önálló államalakulat, fejedelme megköti első nemzetközi szerződését, amelyben egy másik ország uralkodója elismeri őt. Az egyezmény a fejedelemség önálló államisége szempontjából döntő jelentőségű, vitás közjogi kérdésekben hoz megoldást, rögzíti az új állam határait. A történelmi, vagyis a Királyhágón

Az 1570-es speyeri egyezmény – amely egyfajta betetőzése a mohácsi csatát követő évtizedek politikai történéseinek – kitételei szerint Erdély most már minden kétséget kizárólag önálló államalakulat, fejedelme megköti első nemzetközi szerződését, amelyben egy másik ország uralkodója elismeri őt.

túli, tulajdonképpen Erdély területén kívül jó ideig a volt Magyar Királyság más területeit, így a Partiumként ismert kelet-tiszántúli területsávot is birtokolja. Az egyezmény értelmében ide tartozik a teljes Máramaros, Bihar, Zaránd, Középszolnok és Kraszna vármegye, majd később Arad, Temes és Szörény vármegyék területe is.

Az önálló Erdélyi Fejedelemség a 16. század közepétől a törökök 17. század végi kiűzéseig, tehát mintegy 150 évig áll fenn. A többi egykori magyar területtel azonban ezt követően sem egyesül, hanem önálló közigazgatási egységként (előbb fejedelemségként, majd 1765-től nagyfejedelemségként) integrálódik a Habsburg Birodalomba.

Bár a fejedelmeket az erdélyi rendek alkotta országgyűlés, a diéta választja, e választásokat minden esetben szultáni *ahdnáménak* kell megerősítenie. A Porta tehát formálisan megőrzi a választottak jóváhagyásának és megerősítésének a jogát, de néhány 17. századi vészterhes időszak kivételével csak elenyésző mértékben avatkozik az ország belügyeibe. Az országgyűlést a fejedelem hívja össze, ő határozza meg az ország politikai arcélét, amelyet – amennyiben nem ütközik az Oszmán Birodalom érdekeivel – szabadon alakíthat.

A fentebbi kitételeket (is) tartalmazza az az erdélyi alkotmány, amely a rendek megerősített jogai, a szokásjog és az országgyűlési határozatok ötvözetéből kovacsolódik össze. Utóbbiakat a 17. században egységesítik, az országgyűlés az 1653-as *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae*, valamint az 1669-es *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae* gyűjteményeiként fogadja el őket.

Erdély önálló fejedelemséggé alakulásának pillanatától nyilvánvaló, hogy az államalakulat további fejlődését alapvetően a Habsburg és az Oszmán Birodalom egymáshoz való viszonyának alakulása határozza meg. János Zsigmondnak a Habsburg Ferdinánddal való szakítása megtörténik ugyan, Erdély sajátos, államjogilag köztes helyzete azonban továbbra is fennmarad: a rendek egyrészt elismerik az ország belső autonómiáját és alkotmányát szavatoló Magas Porta fennhatóságát – a fejedelemség egyebek közt évi adó fizetésére köteles, illetve kül-, valamint hadügyekben szintén a szultáni akarattal alávetett –, másrészt Erdélyt továbbra is a formálisan soha fel nem számolt Magyar Királyság részének tekintik, amelyre viszont a Habsburgok tartanak igényt. János Zsigmond 1570-ben, fejedelmi címének megerősítéséért cserében aláveti magát a magyar király fennhatóságának. Ez azzal a következménnyel jár, hogy Erdély fejedelmei ezentúl nominálisan ugyan elismerik a Habsburgok hatalmát, fejedelmi címük megerősítését azonban – mint láttuk – az oszmán szultánoktól kapják.

Az Oszmán Birodalomtól való függés érdemi lazítását, illetve az időleges függetlenedést csak a legkarakteresebb fejedelmeknek sikerül uralkodásuk idején biztosítaniuk. Közéjük tartozik Báthory István, aki nagy műveltségű, biztos kézzel irányító, megfontolt és helyesen mérlegelő fejedelmeként az 1570-es és 1580-as években megteremtí a belső nyugalmat, ugyanakkor biztosítja Erdély önálló államiságát. A lengyel királlyá is megválasztott Báthory koncepciója az oszmán–Habsburg kettős alávetettségről és a szétszakított országrészek egyesítéséről legtöbb utódjának politikai irányvonalát befolyásolja.

A 16. század végén a fiatal Báthory Zsigmond külpolitikája relevánsan tükrözi a fejedelemség bizonytalan politikai helyzetét és a két nagyhatalom egyensúlyától való erőteljes függőségét. Báthory Zsigmond – az egyik legvitatottabb és leginkább ambivalensen megítélt fejedelem – azzal, hogy belép a Habsburgok vezette – az oszmánok ellen irányuló – Szent Ligába, beleviszi az országot a tizenöt éves „hosszú török háborúba”. Ezzel Erdély újra a már jól ismert helyzetbe kerül: a törökökkel többször megütköző császári csapatok az országot ismételtelen megszállják, és a Habsburg-uralkodó nevében igényt támasztanak a hatalomra. Felfüggesztik az ország törvényeit, hatályon kívül helyezik a vallásszabadságot, majd a rendek heves, de eredményte-

len tiltakozása ellenére megkezdik az ország rekatolizálását. Eközben a fejedelmi hatalom meggyengül, a fejedelemség alárendelt, vazallusi státusa kihangsúlyozódik, korábbi politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális prosperitása megtorpan.

A politikai befolyásért folyó harc zűrzavaros éveinek egyik közjátékaként a 16. és a 17. század fordulóján alig több mint egy évre Mihály havasalföldi vajda II. Rudolf császár helytartójaként átveszi Erdély fölött a hatalmat. A Mihály vajda meggyilkolását követő, Basta császári generális véres rémuralmának a Bocskai István vezette mozgalom vet véget 1604-ben. Az erdélyi, majd a magyar országgyűlés Bocskait 1605-ben fejedelemmé választja, az aktust rövidebb később a Porta is elismeri, ami arra kényszeríti II. Rudolf császárt, hogy maga is megkösse Bocskaival a békét. Erdélyben – és a királyi Magyarországon – ezt követően visszaállítják a rendi jogokat és a vallásszabadságot, ugyanakkor a nyugati részén új területekkel gyarapodó Erdélyi Fejedelemség függetlensége megerősödik. Az ekképpen előállt új helyzetet a két nagyhatalom az 1606-os zsitvatoroki békében kodifikálja a *status quo* kölcsönös elismerésével. Bocskai alig kétéves uralkodása alatt Erdélyt súlyos válsághelyzetből menti ki, és „újrarendolja” az önálló fejedelemség eszmeiségét. Végrendelésében megfogalmazott politikai hitvallása jó néhány öt követő államférfinak mutat iránymutatást.

A Bocskait követő fejedelmek erős kezű, autoriter belpolitikát folytatnak, ám már Báthory Gábor országglása (1608–1613) idején – az ígéretes kezdetet leszámítva – belső zavargások törnek ki. Báthoryt családnevének, megnyerő külsejének, tehetségének és nem utolsósorban Bethlen Gábor támogatásának kijáró várakozással és reménnyel választják meg a rendek, akiknek azonban rövidesen csalódnuk kell. A fejedelem négyéves uralkodása bizonytalanságba taszítja Erdélyt, nemcsak bel-, de külpolitikailag is, az ország külső viszonyaiban alighogy helyreállt egyensúlyt is megbillenti.

A 17. század első felét „Erdély aranykoraként” emlegeti a történeti irodalom. A vitathatatlan prosperitás elválaszthatatlanul összefonódik Bethlen Gábor nevével, akinek személyében rendkívül tehetséges, sokoldalú, céltudatos reálpolitikus kerül a fejedelmi trónra – aki kortársaiban egyaránt kelt elismerést és ellenérzést. 1613 és 1629 közötti uralkodása idején Bethlennek sikerül megteremtienie az egyensúlyt és békét országában, miközben gyulafehérvári udvarában a tudományok és a művészetek támogatásra találnak. Külpolitikai vállalkozásai révén ugyanakkor – például a protestáns uralkodók oldalán sikeresen avatkozik be a harmincéves háborúba – jelentősen megnő Erdély nemzetközi tekintélye, oly módon, hogy a fejedelemség egyenesen az európai nagypolitika tényezőjévé válik. Bethlen utódának, I. Rákóczi Györgynek sikerül tételesen is megerősítenie az 1648-as vesztfáliai békét ellenjegyző Erdélyi Fejedelemség függetlenségét. Bethlen és I. Rákóczi György uralkodása alatt az erdélyi államszervezet és a zilált gazdasági élet – a külső háborúk ellenére – a tartós konszolidáció útjára lép.

Az „aranykor” II. Rákóczi György idejéig tart, akit „Erdélyt elveszejtő” fejedelemlékként, az aranykort lezáró nagy háború okozójaként láttat nemcsak a történelmi emlékezet, de maguk a kortársak is. Georg Kraus segesvári történétíró vélekedése szerint „Erdély nagy szerencsétlenségére és romlására” választották meg fejedelemmé a dinasztikus monarchia kiépítésére törekvő uralkodót.

A korszak utolsó évtizedei (1661–1690) Apafi Mihály fejedelemségéhez köthetők, aki a trónra lépése körüli súlyos válságból valósággal új életre kelti az országot. Tehetségéhez és lehetőségeihez képest kitartóan próbálja Erdélyt az európai államok érdekközösségéhez kapcsolva megőrizni, majd uralkodása végén átmenteni az oszmánok kiűzését követő időkre. Igyekezetét azonban nem koronázza siker, bár a szűk politikai mozgásteret ellenére újabb, mérsékelten fejlődő korszakot biztosít az országnak. A fejedelem köteleiségei a Portával szemben és a rendek bécsi udvar iránti bi-

zalmatlansága ugyanakkor olyan habozó és kiszámíthatatlan magatartás kialakulásához vezetnek, amely később lehetetlenné teszi az erdélyiek számára, hogy kedvezőbb feltételeket alkudjanak ki a törököket 1683-ban a budai vilajetből kiűző Habsburgoktól. Ezzel egyidejűleg az erdélyi rendek önállóságtudatának a 17. század végi megerősödése, félelme az esetleges oszmán megtorlásoktól, illetve a császáriak hosszú távú katonai sikereiben való bizalmatlanság jócskán fokozza a Habsburgokkal szembeni távolságtartást.

Az önálló Erdélyi Fejedelemség történetének utolsó felvonása pedig már Apafi Mihály halála után következik be. Ekkor nemcsak a fejedelem személye, de maga a fejedelemség megőrizhetősége a válsághelyzet tétje. Ekkorra Erdély már igen felértékelődik a Habsburg Birodalom számára, Bécs nagyobb fontosságot tulajdonít megszerzésének, mint korábban. Apafi halálát (és kiskorú fia, II. Apafi Mihály rendek általi megválasztását és fiktív uralkodását), illetve a két nagyhatalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom Erdélyt érintő aspirációi felerősödését követően igen sürgetővé válik a fejedelemség közjogi helyzetének rendezése. Amikor a császári főserg kiszorítja a törökbarát Thököly Imrét Erdélyből, majd bevonul Nagyszebenbe, vitán felülivé válik, hogy Erdély Habsburg-fennhatóság alá kerül. A császári seregek győzelmes és feltartóztathatatlan előrenyomulása Erdély területén pedig azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a bécsi kormányzat a győztes pozíciójából, a *jus armorum* alapján kezdeményez tárgyalásokat az erdélyiekkel a fejedelemség további sorsáról – és figyelmen kívül hagy minden korábbi megállapodást. Így születik meg 1690-ben az Erdély közjogi helyzetét 1848-ig szinte alkotmányként meghatározó okirat, a *Diploma Leopoldinum*, amely véget vet az Erdélyi Fejedelemség önálló státusának.

A *Diploma* első változatát 1690 októberében bocsátja ki I. Lipót. Ennek értelmében Erdélyt nem Magyarországhoz, hanem a birodalom különálló tartományaként a bécsi kormányzati központhoz csatolja, továbbá érvényben tartja az erdélyi jogrendet, törvényeket és a négy bevett vallást. A tartomány élére Gubernium (Főkormány-szék) elnevezéssel új központi kormány szervet állít Nagyszeben székhellyel.

Mivel a rendek elégedetlenek a *Diplomával*, újabb tárgyalások kezdődnek, amelyek eredményeképpen 1691-ben egy másik változatot adnak ki, amely azonban az előbbinél szigorúbb és Erdély számára kedvezőtlenebb feltételeket tartalmaz.

A Gubernium 1691-ben kezdi meg a működését. Első kinevezett tisztségviselői Bánffy György gubernátor, Bethlen Miklós kancellár, Bethlen Gergely főgenerális és Haller János főkincstárnok.

Jóllehet sikerül megőrizniük jogaik nagy részét és az ország belső struktúrájának legfontosabb elemeit, a fejedelemség autonómiájának felszámolásával az erdélyi rendek politikai hatalma lényegesen meggyengül. Egyben Erdély egy Európában nagyhatalmi súllyal és aspirációval rendelkező birodalom peremvidékévé válik.

Az 1690-es években kötött megegyezéseket, valamint a Habsburgok és törökök 1699-es karlócai békéjét az erdélyi rendek korántsem ismerik el egyöntetűen. A tovább tartó Habsburg-ellenes nemesi lázongások egyre jobban elbizonytalanítják Erdély Bécshez fűződő hatalompolitikai és államjogi viszonyát. Az osztrák uralom felszámolását célul kitűző kuruc mozgalom a 18. század elején Magyarország és Erdély nagy részét huzamos ideig áthatja. 1704-ben az erdélyi rendek a Habsburg-ellenes szabadságharc élére álló II. Rákóczi Ferencet választják meg fejedelemnek. A nemzetközi támogatás hiánya, a belső erőforrások gyengesége és nem utolsósorban a társadalmi ellentétek kiéleződése következtében a felkelés 1711-re elbukik.

A szatmári pacifikáció/megegyezés után kialakult helyzetet a Habsburgok többek között arra használják fel, hogy Erdélyt szorosabb kötelékekkel láncolják a monarchiához. Most már *de facto* is érvényesítik a *Diploma Leopoldinum*ban meghirdetett

álláspontjukat: Magyarország és Erdély visszatérését Habsburg-fennhatóság alá, a két ország alkotmányának elismerésével.

Az önálló fejedelemség kora 1711-ben végérvényesen lezárul – és ezzel véget ér Erdély történetének egyik legizgalmasabb korszaka is.

A lapszám tanulmányai a fentiekben vázolt (politika)történeti keretbe ágyazódnak úgy, hogy Erdély e másfél, igen meghatározónak tekinthető századának bizonyos – némelykor horizontális, máskor vertikális vonatkozásban vizsgált – történelmi aspektusait villantják fel. A múlt teljes körű, szintetikus igényű bemutatására egyik írás sem vállalkozik – az adott terjedelmi keretek között ezt nem is tehetné. Mindössze arra tesznek kísérletet, hogy egy viszonylag széles spektrumú tematika keretében tekintsék át és tegyék mérlegre az önálló Erdélyi Fejedelemség korának történetét.

A tematikus tömbben egyaránt szerepelnek politika-, társadalom-, művelődés- és művészettörténeti tanulmányok, illetve mikrotörténeti megközelítések, amelyek a fejedelemség kori városi élet mindennapjait vagy a korszak releváns szereplői közti interperszonális kapcsolathálót vizsgálják.

K. K. Gy.

Gyulafehérvár. A középső udvar stukkódíszes boltozata